

**ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՄԻ ՇԱՐՔ ԱՐՄԱՏՆԵՐԻ ԱՏՈՒԳԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ
(հետնալեզվային բաղաձայնների հերթագայությամբ արմատներ)
ԳՈՀԱՐ ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ**

Հայերենի որոշ արմատների ստուգաբանության ժամանակ և՛ ներքին, և՛ արտաքին վերականգնման դեպքում հանդիպում է հետնալեզվային և կոկորդային բաղաձայնների հերթագայություն: Ելնելով արմատը ծագումնաբանական փնջերով դիտարկելու սկզբունքից՝ փորձել ենք խմբավորել հայերենի, հ.-ե. (հնդեվրոպական) և ֆ.-ու. (ֆիննաուգրական) որոշ լեզուների զուգահեռ ձևերը: Նշված արմատների հետ հաճախ մեկ ծագումնաբանական փունջ են ներկայացնում հետնալեզվայինների և կոկորդայինների դիմաց Փ (զրո) բաղաձայն ունեցող արմատները: Գոյություն ունի հետնալեզվային և կոկորդային հնչյունների անկման օրինաչափություն, որը հաստատում է Ա. Բոմհարդի այն ենթադրությունը, որ նոստրատիկ նախալեզվում ձայնավորով սկսվող արմատներ չեն եղել¹:

Ինչ վերաբերում է հայերենի և հ.-ե. այլ լեզուների զուգահեռ ձևերում առկա g~w/v տարբերակվածությանը, ապա այդ խնդրին անդրադարձել ենք մեր նախորդ աշխատանքներում: Ելնելով հնդեվրոպական և ֆիննաուգրական լեզուներում առկա որոշակի տիպաբանական տվյալներից՝ կարելի է ասել, որ միևնույն արմատի g~w/v տարբերակվածությամբ փոփոխականների դեպքում առավել հնատիպ են թվում g հետնալեզվային պայթականով տարբերակները²:

Որոշ արմատներում հետնալեզվայինների դիմաց առկա է քմային ձայնորդ (g/k > y հնչյունափոխություն³):

¹ **Bomhard A. R.**, Recent Trends in Nostratic Comparative Linguistics, Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, vol. 2, N 4, 2008, p.151 [<http://www.science.org.ge/2-4/Bomhard.pdf>].

² **Նիկողոսյան Գ.Վ.**, Հայերենի և հնդեվրոպական մի շարք լեզուների տիպաբանական համեմատության ուրվագծեր, «Պատմաբանասիրական հանդես», 2008, №1, էջ 259-274: Հայ-ֆիննաուգրական լեզվական առնչություններ (թեկնածուական ատենախոսություն), 2011, էջ 39-43:

³ **Նիկողոսյան Գ.Վ.**, Հայերենի և հնդեվրոպական մի շարք լեզուների տիպաբանական համեմատության ուրվագծեր, «Պատմաբանասիրական հանդես», 2008, №1, էջ 259-274:

Ներքոբերյալ արմատների վերլուծության մեջ տրված են նաև Հ. Աճառյանի Հայերեն արմատական բառարանում ընդունված հ.-ե. նախաձևերը (բնիկ հայերեն արմատի ց բաղաձայնի դիմաց նախաձևերում գրեթե միշտ տրվում է w/v), թեև մենք մնում ենք այն համոզման, որ արմատների հնագույն ձևերը պետք է ներկայացնել ոչ թե մեկ նախաձևով, այլ ծագումնաբանական փնջերով: Ստորև տրված արմատների ստուգաբանության մեջ հիմնականում բերված չեն ՀԱԲ-ում տրված և արդեն հայտնի ստուգաբանությունները: Շեշտը դրված է առավելապես հ.-ե. այն զուգահեռների վրա, որոնք որպես այդպիսիք հայտնի չեն, ինչպես նաև ֆ.-ու. բոլորովին անհայտ զուգաբանությունների վրա:

Ինչպես կտեսնենք ստորև, նշված անհայտ ծագման արմատներն ունեն մի շարք զուգահեռ ձևեր հ.-ե. և ֆ.-ու. լեզուներում, որը հնարավորություն է տալիս այդ արմատները հանելու անհայտ ծագման բառերի ցանկից: Օրինակ՝ հայ. *ահ, այգ, կան* «շրջան», *կանգ, կապ, կեզ, կէս, կոր, կուրպ, կոփ, կրակ* և մի շարք այլ արմատների հ.-ե. զուգահեռ ձևերը հուշում են, որ դրանք բնիկ հայերեն բառեր են, իսկ ֆ.-ու. զուգաբանությունները թույլ են տալիս ենթադրել, որ այդ արմատները գալիս են նոստրատիկ ընդհանրությունից:

Ինչ վերաբերում է *գ* բաղաձայնով սկսվող բնիկ հայերեն արմատներին (*գեպ, գերան, գին, գիր, գոգ* «ասել», *գոլ, գործ* և այլն), ապա հ.-ե. և ֆ.-ու. զուգահեռ ձևերը պարզորոշ ցույց են տալիս, որ նախաձևերը պետք է ունենային նաև հետնալեզվայիններով (և ոչ միայն) սկսվող տարբերակներ*:

(Բնիկ հայերեն արմատներ +, փոխառություններ ◇, չստուգաբանված արմատներ #):

1. #**Uh** «ահ, վախ» - **հ.-ե.**՝ իսլ. ægja [aija] «վախեցնել, սարսափ ներշնչել», ugga «վախենալ», ogo «սարսափ», ogna «սպառնալ», oggost «սպառնալիք», նորվ. age «վախ, ակնածանք», agg «տագնապ», անգլ. awe /w<g/ «երկյուղածություն, ակնածանք». **Ֆ.-ու.**՝ էստ. ehmatas, jahm «վախ», ehsuma «վախենալ», ehmatama «վախեցնել»:

* Այս և հայերենի բազմաթիվ այլ արմատների ստուգաբանությունն այսօր բախվում է հնդեվրոպաբանության մեջ ընդունված հնչյունական օրենքների պատենշին: Սակայն հայերենում գոյություն ունեցող և Գ. Ջահուկյանի կողմից վաղուց ի վեր ներկայացված ծագումնաբանական կրկնակներն արդեն իսկ ցույց են տալիս բազմաթիվ շեղումներ այդ օրենքներից: Նոստրատիկ վերլուծությունների մակարդակում այդ օրենքներից շատերը պարզապես չեն աշխատում: **Джаукян Г. Б.** Очерки по истории дописьменного периода армянского языка, Ер., 1967, с. 298.

2. **#Այգ** – **h.-ե.**՝ սանս. अग्नि[agni] «կրակ», հուն. αἴγλη «փայլ, ցերեկվա լույս», շվեդ. ugn «վառարան», ռուս. огонь, юг. **Ֆ.-ու.**՝ ֆինն. ahjo «օջախ, հնոց», aika «ժամանակ», aikainen «ածկ. վաղ», էստ. aeg, aja «ժամանակ», agu, ao «արևածագ», eha «վերջալույս», ah/i, ju «վառարան», ðin «կրակ, բոց», hõõguma «բոցավառվել», hõõgama «ճառագայթել», հունգ. eg «երկինք» (հոգն. egek «եթեր»), egni «վառվել, բոցավառվել», կոմի югыд «լույս, ճառագայթ», югъявны «փայլել, շողալ», югдӧдны «լուսավորել», югдыны «լուսանալ», ուդմ. югон «արևածագ», югдыны «լուսանալ», մոկշ. ока «ոսկի»:

3. **◊Գավառ** – վրաց. [զվարի] «ցեղ», [զվարիանի] «ազնվագարմ, ցեղընտիր», [զվորբա] «ապրել, բնակվել»: Գ. Զահուկյանը կապում է գերմ. Gau «երկիր, մարզ» բառի հետ, որը, ինչպես և հայերեն *գիւղ* բառը, նախապես «բնակավայր» իմաստն է ունեցել (h.p.q. gawi, h.անգլ. ge «շրջան, գավառ»⁴): Վ. Աբանն այս արմատն իրանական է համարել, քանի որ օսերենում կա gæw/gæw բառը՝ «գյուղ, բնակավայր, առվ» նշանակությամբ⁵: Զուգահեռ ձևերն են՝ գոթ. gawi, h.p.q. gawa, gawia «շրջան, գավառ», ավեստ. gav(a) «բնակավայր»: Ենթադրելի է, որ *գավառ* և *գիւղ* բառերը միևնույն արմատի տարբերակներն են: Հ.-ե. այլ լեզուներում գտնում ենք՝ հինդի [gāo] «գյուղ», լատ. colonia «բնակավայր, քաղաք, գաղութ», colonus, i «գյուղացի»: Միևնույն կառուցվածքն ունեն *վրառ*, *պարառ*, *պարճառ*, *մաճառ* բառերը: Հայերեն *գիւղ* բառի դիմաց՝ ֆինն. kylä, էստ. küla, մարիերեն ял «գյուղ»:

4. **+Գեպ** (h.-ե. *vedo-)/*կաթել/կաթիլ* – **h.-ե.**՝ լատին. gutta, ae «կաթիլ», ou. kada «գետակ, առու», xīd/xed «քրտինք», քրդ. xwēd, բել. hēd, պիլ. xwet, ավեստ. xwaēda «քրտինք», իսլ. keyta «մեզ», շվեդ. gjuta «լցնել, ջրել», դան. gyde, նորվ. gyte «լցնել», գերմ. gießen «լցնել, ջրել, թափել, ձուլել», Զահ.՝ *շիթ, կիթ, կութ, կաթիլ, ցայտ, ցարկել* – լատին. scateo, ēre «ցայտել, հորդալ» [h.-ե. *skhēt-, sked- «ցայտել, հորդալ»]⁶: Ֆ.-ուգր. լեզուների տվյալները ցույց են տալիս, որ արմատի նախնական իմաստն է «ջուր» և կապվում է *գեպ* արմատի հետ. **Ֆ.-ու.**՝ ֆինն. kaataa «լցնել», էստ. küdema «խեղդվել», կոմի кодавын «խմել, արբել», код «արբած», коддыны «արբել», кӧтасьны «թրջվել», кӧтӧдны «թրջել», ուդմ. кот «թաց, խոնավ», куд «խմած, արբած», кудзыны «արբել»:

⁴ Джаукян Г. Б., նշվ. աշխ., էջ 185.

⁵ Абаев В. Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. 1, М.-Л., 1958.

⁶ Джаукян Г. Б., նշվ. աշխ., էջ 261.

5. + **Գերան** (հ.-ե. *verṇā-) - **հ.-ե.**՝ ՀԱԲ՝ կորն. gwern «կայմ», gwern-en «լաստենի», իռլ. fearn «կայմ», «լաստենի». **Ֆ.-ու.**՝ կոմի кер «գերան», керавны «հատել, կտրել», керасьны «հատվել, կտրվել», керан «ուրագ», ուղմ. кор «գերան», кораны «հատել, կտրել», ֆինն. hirsі (սեռ.հ. hirren) «գերան»: **Ֆ.-ու.** օրինակները ցույց են տալիս, որ *գեր-* արմատի նախնական նշանակությունն է՝ «հատել, կտրել», իսկ *գերան* նշանակում է «ծառի հատած մասը» (հմմտ. հայ. *կտրոն*): Արմատի փոփոխակներն են՝ *հար-*, *քեր-*, *քոր-*, ինչպես նաև *կուրպ-*, *հերծ-*, *քերթ-*, *քերծ-*:

6. ♦ **Գէս** (ՀԱԲ՝ պիլ., պրս. gēs «կախված մագ, ծամ», gaēsa «խոպոպներ», աֆղ. gēsū «խոպոպներ») - **հ.-ե.**՝ սանս. केश[keṣa] «զլի մագեր», केसर[kesara] «/հոնքերի/ մագեր. բաշ», լիտվ. kosa «հյուս, ծամ», ռուս. коса, косма. **Ֆ.-ու.**՝ հունգ. guzs «պարան», ֆինն. köysi «պարան, ճոպան», köyttää «կապել», էստ. köis «պարան», կոմի рез «պարան», кузя «ողորված թել», роз «զույգ», էրզ., մոկշ. кесак «թելի կծիկ», ուղմ. розы «պարան», ез «լար», эз «բւր. հող, ծունկ»: Այստեղ և այլուր տեսնում ենք հետնալեզվայինների քմային ձայնորդի վերածվելու օրինակներ⁷:

7. + **Գին** (հ.-ե. *ves-no) - **հ.-ե.**՝ սանս. गण [gaṇ] «հաշվել», ավեստ. kaēnā «հատուցում, պատիժ», լիտվ. kaina «գին», kainoti «գնահատել», լատիշ. cena «գին», ռուս. цена. **Ֆ.-ու.**՝ ֆինն. hinta «գին», էստ. hind «գին», hindama «գնահատել», hindamine «գնահատում», hinnaline «արժեքավոր»:

8. + **Գիր** (հ.-ե. *wer) - **հ.-ե.**՝ սանս. किरक [kiraka] «գրող», լատին. scribere «գրել», հուն. γραφω «քերծել, փորագրել, գրել», իսլ. skra «փաստաթուղթ», skrambi, skratti «գրող, կախարդ». **Ֆ.-ու.**՝ ֆինն. kirja «գիրք», kirje «նամակ», kirjoittaa «գրել», kirjain «տառ», էստ. kiri «գիր, նամակ», kirjutama «գրել», մար. кореш «գիծ», կոմի кырым «ստորագրություն», киритны «վրան գիծ քաշել»:

9. # **Գնալ** - **հ.-ե.**՝ իսլ. geng «գնալ, քայլել», gana «նետվել», ganga «քայլք», շվեդ. gå «գնալ, քայլել», gång «քայլք», նորվ. ga «քայլել», igjen «կրկին», skjène «տեղից պոկվել, նետվել», լատին. janua «դուռ, մուտք», խեթ.

⁷ Նիկողոսյան Գ.Վ., Հայ-ֆիննաուգրական լեզվական առնչություններ (թեկնածուական ատենախոսություն), 2011, էջ 35-39:

kina- (kinaizzi) «շարժվել, գնալ, գալ». **Ֆ.-ու.**⁸ հունգ. jönni «գնալ, հետևել, մոտենալ»:

10. + **Գոգ** «ասել», (հ.-ե. *vogʷh-) *գոյժ/կազ/ոզ*– **հ.-ե.**⁹ իսլ. gagga «հաչել, բղավել», gegna «պատասխանել», լատիշ. kaukt «ոռնալ», լիտվ. kaukti «ոռնալ». **Ֆ.-ու.**⁸ ֆինն. hokea «կանչել, կոչել», kaiku «արծազանք», kehua «գովել», էստ. huikama «կանչել, ծայն տալ», hui/ge, -ke, hõik «կոչ, կանչ», haukuma «հաչել», էրզ. гайгемс «հնչել», гайгема «հնչյուն», кайгомс «հնչել, զնգալ», кайгома «ծայն, հնչյուն», մար. юк/ йӱк «ծայն, հնչյուն», йӱкын «բարձրաձայն»:

11. + **Գոլ/զաղջ** (հ.-ե. *wel-) – **հ.-ե.**⁹ իսլ. glæða «վառել, շիկացնել», hlyr «տաք», hlyja [lɪja] «տաքություն», hlyna [lɪna] «տաքանալ», նորվ. glød «բոց», glo «կրակ», գերմ. glühen «վառվել, այրվել», Glut «տաքություն, բոց», անգլ. glow «վառվել», իռլ. gal «տաքություն», կիմր. gal «պայծառ», լատին. calor. **Ֆ.-ու.**⁸ էստ. kol/le, -de «օջախ», մար. йолгаш «շողալ», йолкын «բոց», йолкынаш «բոցավառվել», йӱлаш/ йылаш «այրվել», йӱлалташ/ йылаташ «այրել»:

12. # **Գոռալ** – **հ.-ե.**⁹ սանս. गर[gar] «կանչել, արտասանել, կարդալ», घुर[ghur] «գոռալ», իսլ. hrina «բղավել», նորվ. skrike «բղավել», իռլ. gair «բղավոց», հուն. γῆρός «ծայն», ռուս. крик. **Ֆ.-ու.**⁸ ֆինն. karjua «բղավել, ոռնալ», kirkua «բղավել», kirotä «հայհոյել, անիծել», kiro «անեծք», էստ. karjuma «գոռալ», kiruma «հայհոյել, անիծել», kära «աղմուկ», käratsema «աղմկել», käratama «բղավել», joroma «վառ երգել, բղավել», jaurama «աղմկել»⁸, կոմի гора «ծայն», горавны «հնչել», горзыны «բղավել», ուդմ. кура «հնչյուն, ծայն», մար. каргаш «անիծել», каргаш «կոպել, վիճել»:

13. + **Գործ** (հ.-ե. *vorgʷ-) – **հ.-ե.**⁹ սանս. कर् [kar] «անել, կատարել», कृत् [kṛtá] «արված», հինդի करना [karnā] «անել», करता [kartā] «արված», कर्तार [kartar] «արարիչ», कर्तार [karttar] «գործող, հյուսող», պրս. kardan «անել», տաջիկ. кор «գործ, աշխատանք», շվեդ. göra «գործ», gjord «արված», նորվ. gore «անել», իսլ. gerð «արարք», լատին. creo, creare «ստեղծել», հունարենից փոխառյալ gerdus «գործող, հյուսող», հուն. κρῖνω «անել, կատարել», լիտվ. kurtis «ստեղծվել», kūriba «ստեղծագործություն»: Ջահ. կապել է նաև երկ (հուն. ἐργον «գործ», արմատին (հ.-ե. *ǵergóm)⁹: **Ֆ.-ու.**⁸ հունգ. gyar «գործարան»,

⁸ Նույն տեղում, էջ 35-39:

⁹ Джаукян Г. Б., նշվ. աշխ., էջ 268.

gyartani «արտադրել», կոմի керны «անել, կառուցել», көртны «գործել /ապել/», көртавы «կապել», կոմի-ыбрым. гардны «հյուսել, ոլորել», гардөм «/պարանի/ հյուսում», гөрдззыны «հյուսել, գործել», ուլմ. карыны «անել *ош.рар*», көртны «հյուսել /ապել/», керттыны «կապել, հյուսել», герд «/պարանի/ հանգույց», герзаны «կապել»:

14. **Գուլթան** – զուգահեռները՝ վրաց. [գուլթանի], մինգր. gutani, ჯეჯენ. qot'a. աբխ. kotan «առող. գուլթան» նշանակությամբ: Բառի նախնական իմաստը Աճառյանը համարել է «ցանել», սակայն սանս. कुट[kuṭa], कुटक[kuṭaka] «արոր, խոփ» ձևերը ցույց են տալիս, որ բառը կովկասյան չէ, և իմաստն է՝ «հատել, կտրել»: Այս արմատի նախնական իմաստն են կրում բազմաթիվ զուգահեռ ձևեր հ.-ե. լեզուներից, օր.¹⁰ լատին. caedo, ere «ծծել, սպանել, հատել», սանս. खट[kʰaṭ] «բաժանել, կտրել», घात [gʰāta], हति[hati] «հարված, սպանություն», հինդի काटना[kāṭnā], कतरना[katarnā] «կտրել, հատել, ձևել», कटनी[katnī] «դանակ, մանգաղ», कतरनी[katarnī] «մկրատ», [kaṭār] कटार «դաշույն», कतरा[katarā] «կտոր, բեկոր», հուն. κτεινω «սպանել», գերմ. scheiden «անջատել», schaden «վնասել», schießen «կրակել», անգլ. cut «կտրել» (<հ.անգլ. cyttan), shoot «կրակելով սպանել» (<հ.անգլ. sceōtan), shed «անջատել, բաժանել» (<հ.անգլ. sceādan), հ.անգլ. scotian «նետահարել», իսլ. kuta «կտրել փոքր դանակով», հայ. հայ/կոպոր/կորել: Գուլթան բառը կա կովկասյան գրեթե բոլոր լեզուներում: Ըստ Վ. Աբաևի ստուգաբանության՝ ուդին. kotan, ավար. kutan, դարգին. gutan, բալկար. gotan, վեյնախ. gwota, հ.-ե. լեզուներում՝ ou. gūton/ goton, քրդ. kotan, բոլորն էլ «գուլթան» նշանակությամբ: Վ. Աբաևը հատկապես ընդգծում է, որ վերոհիշյալ լեզուներից ոչ մեկում այս բառը ստուգաբանական արմատներ չունի¹⁰: Ամենայն հավանականությամբ, բառը հայերենից է անցել մյուս լեզուներին: Հետաքրքիր է զուգահեռը ինդոնեզերենում՝ kedjèn «գուլթանի խոփը», որի նախնական ket-արմատը, ըստ Ա. Մելնիչուկի, ունի «կտրել, հատել, ճեղքել» իմաստը¹¹: Մինևույն կառուցվածքն ունեն *պարան, գերան, հեծան, մատան, հնձան, տապան* բառերը: **Ֆ.-ու.**¹ ֆինն. katkaista «ջարդել, պատռել», մար. каташ «կտրել, պոկել», катык «բեկոր», կոմի кодйыны «փորել»:

¹⁰ Абаев В., նշվ. աշխ., հ. 1, 1958.

¹¹ Мельничук А. С. О всеобщем родстве языков мира, «Вопросы языкознания», 1991, № 3, т. 53.

15. +**Կալ** - (հ.-ե. *g²u-ol-)/**հիլ** - **հ.-ե.**՝ հուն. κάλος, κάλος «պարան», լիտվ. kalinti «բանտում պահել», kalinys «կալանավոր», kalijimas «բանտ», խեթ. kaleliie(a) «կապել». **Ֆ.-ու.**՝ ուղմ. кал «կապ», калтыны «բռնել», կոմի калич «փական, սողնակ», каличавны «կողպել», калым «կաշառք», մար. кылдыш «կապ, հանգույց», кылдаш «կապել»:

16. +**Կայծ** (հ.-ե. *gaid-) - **հ.-ե.**՝ լատիշ. kaisle «կիրք», kaisme «տաքություն, տապ», kaist «վառվել», kaitēt «շիկացնել», kaitināt «զալրացնել», լիտվ. gaisras «հրդեհ», kaitra «տապ», kaisti «շիկանալ», skaištus «լուսավոր», Ջահ.՝ կայծ/խայր «սալիտակ բիծ», լիտվ. skaidrūs «լուսավոր», [հ.-ե. *(s)kai-, -d-, -t- «լուսավոր»]: **Ֆ.-ու.**՝ ֆինն. koite «արևածագ», էստ. keetma, keeta «եփել, եռացնել», kütta «վառել», küte, kütmine «ջեռուցում», kütus «վառելիք», koit «արևածագ», koitma «լուսանալ»:

17. #**Կան** «ոլորք, շրջան, պտույտ», կանիլ, կան գալ/խոնարհ «ցած» - **հ.-ե.**՝ սանս. कङ्कण[kaṅkaṅa] «օղ, մատանի, ապարանջան», լատին. cingo, ere «շրջապատել, գոտևորել», իսլ. göður «մոլորություն», hneiga «խոնարհել, թեքել», kengur «թեքություն, ծոխություն, երկաթե կեռ», kjani «հիմար», ռուս. гнуть, зѣн. hnouti, խեթ. kanen(iie/a) «խոնարհվել». **Ֆ.-ու.**՝ ֆինն. käännä «շրջադարձ, թեքում, ծունկ», käänttyä «շրջվել», էստ. käänak «շրջադարձ, ոլորան», kääne-mine «հղվում», հունգ. kanyar «շրջադարձ, թեքում», kanyarógni «ոլորվել», kanyarodni «շրջել, թեքել», կոմի ганьны, ганьгыны «թեքվել», կոմի-պերմ. куньыртны «թեքել, ծալել», մար. кынер «թելի կծիկ»:

18. #**Կանգ** - **հ.-ե.**՝ խեթ. känk-/kank- «կախել, կշռել», kanganu- «կշռել տալ», gangala «վարագույր», kangur «անոթ». **Ֆ.-ու.**՝ ֆինն. kangistua «սառչել, փայտանալ, կարծրանալ», kangastaa «հայտնվել, ձևավորվել, գծագրվել», kangas «կտավ», kanki (սեռ.հ. kangen) «փայտ, ձող, ճիպոտ», տանել, էստ. kangestuma «թմրել», kang «չորսու, ձուլակտոր», kang «լիճ, նիզ, մետաղաձող, ծանրաձող», kangas «գործվածք», kange «ուժեղ (քամի), թունդ (խմիչք)», kangus «ուժ, կարծրություն, անշարժություն», kangestama «փայտացնել», kangenema «ամրանալ, փայտանալ, սառչել, ընդարմանալ», խանս. jəŋk, jəŋk «մեխ», մար. кынешаш «եկնել, վեր կենալ», кынешаш «վեր կացնել, արթնացնել»:

19. #**Կապ/կափ/խափ-անել/խուփ/կապարձ** «նետ դնելու աման»/ կապուր «ավար, կողոպուտ»/կիպ/կուպ/հուպ/ափ - **հ.-ե.**՝ հուն. ἄπτα «կապել», հ. իսլ. haptr «ռազմագերի», իսլ. hefta «կապել, ձերբակալել, խոչընդոտել», haft «կապանքներ», hafla «ծեղք բերել, որսալ», դան. hæfte «կալանք», hafa «ունենալ, վերցնել», շվեդ. kapa «հափշտակել», koppel «կաշեփոկ, սանձ», hava

«ունենալ, տիրել», նորվ. kapsun «սանձ», հ.բ.գերմ. haft «գերի», հ.անգլ. hæft «գերի», գերմ. haben «ունենալ», haften «կցել, ամրացնել», Haft «ծերբակալում», kapern «գրավել, զավթել (նավ)», լատին. capio, ere «վերցնել, բռնել, գերել», captus, captivus «գերի», հ.անգլ. cēpan, ն.անգլ. keep «պահել», լատիշ. kopa «համադրություն, ամբողջություն», խեթ. hūpala «ծկնորսական ցանց», ерр-/app- «բռնել, գերել», հapp «միացնել, կապել», հappu «ցանկապատ, ճաղավանդակ», āppala «թակարդ», āppalae «բռնել, որսալ»: Ըստ Զահ.՝ կապ, կապուր, կապարճ - լատին. capio, ere, հ.սկանդ. haft «կապանքներ», hefta «կապել», գոթ. haftjan «ամրացնել», [հ.-ե. * kap-, kep- «բռնել»], նաև կափ-, կափով «թակարդ», կափումն, կափարիչ/խափ- «թակարդ»/խուփ - ալբ. kap «բռնել», [հ.-ե. * kap(h) «բռնել, խփել»]¹². **Ֆ.-ու.**՝ ֆինն. kepittää «ամրացնել», kiepata, kopata «բռնել», kupo «կապ, խուրձ», kimppu, kapalo «բարուր», կոմի-պերմ. көб «խուրձ, կապ», ուդմ. кабыны «բռնել, որսալ», էրզ. каподемс «արագ բռնել, ճանկել», коморо «բուռ, կապ», մոկշ. капа «դեզ», մար. капка «դարպաս»:

20. **#Կէզ/կայծ** – **հ.-ե.**՝ իսլ. geisli «ճառագայթ», geisla «ճառագայթել», դան. gisten «չորացած», նորվ. hes «չոր», շվեդ. het «տաք», hetta «տապ, շոգ», լատիշ. gozēties «տաքանալ /արևի տակ/», kūsāt «եռալ», ou. xūs, xysk՝ «չոր», ավեստ. haoš-: hušata «չորանալ», պրս. xušk, պիլ. hušk, բելուջ. hušk, քրդ. həšk «չոր», ռուս. костёр: Զահ.՝ կայծ, խայտ «սպիտակ բիծ», հ.հնդկ. kēta- «նշան», լիտվ. skaidrūs «լուսավոր», [հ.-ե. * (s)kai-, -d-, -t- «լուսավոր»]¹³. **Ֆ.-ու.**՝ հունգ. hőség «շոգ, տապ», kisülni «տապակվել», ֆինն. kesä «ամառ», կոմի кодзув «աւտղ», кодзлавны «շողալ», косьмыны «չորանալ», коса «ցամաք», ուդմ. кизили «աւտղ, կայծ», кос «չոր», көс «երաշտ», кезет «տենդ, մալարիա», էրզ. коське «չոր», коськемс «չորանալ», костямс, костнемс «չորացնել», костязь «չորացած», кизэ «ամառ», кизна «ամռանը», մոկշ. киза «տարի, ամառ», кече «արև», մանս. хусуякве «առկայծել, շողալ»:

21. **#Կէս/կաս** «մանրել», նաև **#խուզ/խզել//կիծ-կծել/խոց/կծու/խած/ածելի** – **հ.-ե.**՝ «հատել», ժլաթ «ճեղք, ճեղքվածք», լատին. castro, āre «հատել, կտրել», caesūra «հատում» (<caedo, caesum), ou. хæсcyn:хæст/xwæcun:xwæst, պիլ. պրս. xastan «վիրավորել, խայթել», տաջիկ. костан «նվազեցնել», qyzyn:qyzt «սպառնալ, նախն. նշ.՝ կծել, ծակել», լատիշ. kodit «կծել», kost «կծել,

¹² Джаукян Г. Б., նշվ. աշխ., էջ 139, 141.

¹³ Նոյն տեղում, էջ 138:

կտրել», իսլ. *kesja* «նիզակ», իսլ. *hás* «խոպոտ», նորվ. *hes* «խզված», լիտվ. *skusti* «սափրել», ռուս. *косить, кусать, кусок, час, часть*: Ջահ.¹⁴ կասեմ «փշրել, մանրացնել», հուն. *κεῖζω* «ծակել, կտրել», [հ.-ե. **k'es-* «կտրել»]¹⁴, կէս – ռուս. *кусок, кусать, часть*, [հ.-ե. **ken-s-* < **ken-* «քերել»]¹⁵, նաև խոյզ-, խուզ/խուզել, խզել – հուն. *σχίζω* «ճեղքել», լիտվ. *skiedžiu, skiesti* «անջատել», [հ.-ե. *(s)*keu-t-* «կտրել, անջատել»], կապում է նաև կտրել արմատի հետ¹⁶. **Ֆ.-ու.**՝ ֆինն. *keskus, keskiö* «կենտրոն», *kesken* «մեջտեղում, միջև», էստ. *kes/e, -kme* «կենտրոն, մեջտեղ», *keset* «մեջտեղում», *kesk* «միջին, կենտրոնական», *keskus* «կենտրոն», հունգ. *kés* «դանակ», *köze, között* «միջև», կոմի *кесьмыны* «տաշել», *костö* «միջև», *кoc* «գոտկատեղ, գոտի», ուղմ. *кесэг* «պատառ», *кесыны, кесяны* «պատռել, պոկել», *кyc* «մեջք, գոտկատեղ», մար. *кызы/күзö* «դանակ», *каче* «մկրատ», խանտ. *kasantta* «պատռվել», *kaše* «դանակ», մանս. *касай* «դանակ»: Այս արմատին թերևս պետք է կցել՝ **#jbuuñ/ #hhuñ – h.-ե.**՝ իսլ. *hvetja*[xɛ:thja], *hvessa*[xɛs:a] «սրել», *hvass*[xas:] «սուր», դան. *hvæsse*[vesə] «սրել», *hvæssesten* «սրոցաքար», *hvas*[vas] «սուր», ou. *ysson* «հեսան, սրոցաքար», *yssyn:yssad* «աղալ, սրել», *yssad* «ալյուր», լատիշ. *aīza* «կիրճ», լիտվ. *ižti* «կտրովել», *aīza* «ճաք», ռուս. *язва, язво* «խայթ»: Խեթ. *hāš-/ hāšš-/ hēš-/ hēšš-* «բանալ». **Ֆ.-ու.**՝ հունգ. *hasítani* «ծակել, կտրել, հատել», կոմի *ёсътыны* «սրել», *изны* «աղալ», *изки* «երկանք», կոմի-պերմ. *уся* «սուր», ուղմ. *езаны* «ճաքել», *езам* «ճաք», խանտ. *ista* «աղալ», *isəñ* «երկանք»:

22. **#կտրոր/ կտոր/ խտրոր/ խտիր/ խաթար/ հալո/ էլո/ խայթ /գուրան – h.-ե.**՝ լատ. *caedo, ere* «ծեծել, կտորրել, սպանել, հատել», սանս. *खट* [khaṭ] «բաժանել, կտրել», घात [ghāta], हति [hati] «հարված, սպանություն», հինդի *काटना* [kāṭnā], *कतरना* [katarnā] «կտրել, հատել», *कटनी* [kaṭnī] «դանակ, մանգաղ», *कतरनी* [katarnī] «մկրատ», *कटार* [kaṭār] «դաշույն», *कतरा* [katarā] «կտոր, բեկոր», սանս. *कुट* [kuṭa], *कुटक* [kuṭaka] «արոր, խոփ», հուն. *κτείνω* «սպանել», գերմ. *scheiden* «անջատել», *schaden* «վնասել», անգլ. *cut* «կտրել» (<հին անգլ. *cyttan*), անգլ. *shoot* «կրակելով սպանել» (< հին անգլ. *sceōtan*), անգլ. *shed* «անջատել, բաժանել» (<հին անգլ. *sceādan*), հ.անգլ. *scotian* «նետահարել». **Ֆ.-ու.**՝ ֆինն. *kaataa* «սպանել», *katkaista* «ջարդել, պատռել»,

¹⁴ Джаукян Г. Б., նշվ. աշխ., էջ 186.

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 143:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 116:

kato «մահ, կորուստ», katketa «ջարդվել», jäte «կտոր, հատված», kudos «կտոր, գործվածք», էստ. kadu, kao «մահ», katkema «կտրվել, ընդհատվել», հունգ. kitépni «պղկել», կոմի кодыны «փորել», մար. каташ/ kätash «կտրել, պղկել», катык/кэтык «բեկոր», катлаш «պղկվել», көтырташ «նվազեցնել», көтыргаш «սպանել», кыдеж «սենյակ, բաժանմունք», кыдыр-мадыр «մանրուք».

Նաև **խորոր** – մար. кадыр «ծուռ, ծռություն», кадырташ «ծռել»: Զահ.՝ *խաթարել* – հ.անգլ. skatho, հ.բ.գ. skado «վնաս, կորուստ» [հ.-ե. * skēth- «վնասել»]¹⁷, խոյգ-, խուզ/խուզել, խզել – հուն. σχίζω «ճեղքել», լիտվ. skiedziu, skiesti «անջատել» [հ.-ե. *(s)keu-t- «կտրել, անջատել»]¹⁸, խոտոր, խտիր «տարբերություն» [հ.-ե. * skei-d- «կտրել, անջատել»]¹⁹, կոտոր, կտոր, կտուր, կտրեմ – լիտվ. skutp, skusti «սափրել, քերել» [հ.-ե. * (s)keu-t- «կտրել, անջատել»]²⁰ :

23. **#Կոր/#կեռ/ հին/#երան** «պարան»/ *կարկամ* «խիստ ոլորված»/ *քայռ* «պարանոցի մանյակ»/ *կարծ, կած* – **հ.-ե.**՝ լատին. curvus «ծուռ», erro, āre «մոլորվել, սխալվել», նորվ. kurve «ծուռ, ծռել, շրջադարձ», gāre «բար. տարեկան օղակ», շվեդ. kring «շուրջ», krok «կեռիկ», krum «ծուռ», իսլ. gormur «պարույր», kring «շուրջ», լատիշ. greizs «ծուռ, շեղ», grietz «պտտել», լիտվ. kreivas «ծուռ», ռուս. кривой, խեթ. karza/karzan «թելի կոճ, մասրա» /= հայ. կարծ/կած/, իսրկ. «անիվ», Զահ.՝ *կոր* < *կեռ* «ծուռ» (թրք. *կոռ, կռանամ, կարկամ, կործան, շուրջ (շուռ)*, լատին. curvus, հուն. κίρκος «օղ», մ.իռլ. cor «շրջան» (=հին «շրջան, պտույտ»²¹) [հ.-ե.՝ *(s)ker- «պտտել, թեքել»]²² , նաև *խառ* «ոլորք» – ավեստ. skarəna «կլոր, հուն. κυρτός «ծուռ» [հ.-ե.՝ *(s)ker- «պտտել, թեքել»]²³. **Ֆ.-ու.**՝ ֆինն. kaari «աղեղ», karsas «շեղ», kiero «ծուռ, թեք», kerä «կծիկ, գունդ», käyrä «ծուռ, ծոված», köyristää «թեքել», jyrkkä «թեք», hyrrä «հղի», hyrrätä «պտտվել», էստ. kera «գունդ», kaar «մաթ. աղեղ, կամար», keerama, keerata «շրջել», keerutama «պտտել», keeraang, keerd «պտույտ», keerdjoon «պարույր», hõõritama «պտտել», հունգ. karika «օղակ», kerek «կլոր», kerék «անիվ», köre «շուրջ», kör «շրջան», köriv «աղեղ, կամար», hurrok

¹⁷ Джаукян Г. Б., указ. соч., с. 108.

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 116:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 120:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 146:

²¹ Նույն տեղում, էջ 107:

²² Նույն տեղում, էջ 146.

²³ Джаукян Г. Б., նշվ. աշխ., էջ 110.

«հանգույց», horóg «կեղիկ», gurulni «գլորվել», gyũrũ «մատանի», ուղմ. кырыж «ծուռ, շեղ», կոմի гартны «ղորել», էրզ. куро «շրջան», кипе «կծիկ», մոկշ. кырыкс «շրջան, շրջանակ», каркс «գոտի», մար. йӧраш/яраш «գլորել, խառնել», йыр «շուրջը», корашаш «շրջվել», керем «պարան»:

24. #**Կուրպ** - **հ.-ե.**՝ սանս. 𐎧𐎠𐎢𐎡 [karta] «կտրել, հատել», լատին. curto, are «կարճացնել, կրճատել, կտրել», լատիշ. šķirt «անջատել», šķeres «մկրատ», šķerst «հերժել», լիտվ. kardas «թուր», kirtis «հարված», իսլ. skara «հնձել», skarða «նվազեցնել», skera «կտրել, խուզել», skerða «կրճատել», korði «թուր», շվեդ. skära «կտրել, ձևել, կոտել», skarp «սուր», նորվ. kårde «թուր», գերմ. Schar «խոփ (արորի)», scharren «քերել, փորել», scheren «խուզել», Schere «մկրատ», Scherbe «բեկոր», Schwert «սուր», անգլ. shard «բեկոր» (<հ.անգլ. sceard), անգլ. short «կարճ» (<հ.անգլ. sceort), անգլ. share «գութանի շեղքը» (<հ.անգլ. scare), անգլ. shear «խուզել» (<հ.անգլ. sceran), ռուս. корот-кий/краткий, իրան. լեզուներում՝ ou. kard «դանակ, թուր», kærdyn «կտրել, ձևել», kærdæn «մկրատ», gærdyn «ճեղքել», պարս. kârd, պահլ. kârt, ավեստ. karəta «դանակ»: Վ. Արաևը իրանական փոխառություններ է համարում հ. սլավ. корѣда, հ. ռուս. корѣ «թրի տեսակ», չեխ. և լեհ. kord «դաշույն» բառերը²⁴: Միևնույն ծագումնաբանական փնջին են պատկանում հայ. *քեր, քերթ, քերծ, հերծ, հար* արմատները, խեթ. kartae «կտրել», karš «հատել», ardu «սղոցել»: Զահ.՝ նաև *կարծ, կրպ-սեր, հա-կիրծ, քերծես* - հ.հնդկ. kṛnati, kartati «կտրում է», karta «փոս», լիտվ. karsa «քարայր», լատին. curtus (*kr-to) > գերմ. kurz [*s(ke)-, -d-, -t- «կտրել»]²⁵: **Տ.-ու.**՝ ֆինն. kerita «խուզել», кыраш «պատռել», кырык «բեկոր», էրզ. киртемс «կարճացնել», մոկշ. киремс «կրճատվել»:

25. #**Կոփ/ խոփ/խփել/ ոփ** «խոռոչ» - **հ.-ե.**՝ հինդի गूफा [gupha] «քարայր», खूबना [khubhna] «մխրճվել», լատ. cavo, are «փորել», հուն. κοπτω «խփել, կոփել, հատել», κοπή «հարված», ռուս. копать/ковать, ou. sk'awyn: sk'awd- «զգել, պոկել», պարսկ. kāftan: kân «ճեղքել, կտրել», ռուս. щепать (հ.-ե.*skep-) «ճեղքել», щипать (հ.-ե.*skeip-, *skip-), щепа, щепень, шибать, ошибка, шип (= հայ. սեպ) լեհ. szczapa «տաշեղ», լատիշ. kapāt «կտրել, հատել», kaps «գերեզման», լիտվ. skabyti «պոկել», skōbti, skōpti «կտրել, փորագրել», kapgti

²⁴ **Абаев В. И.** Историко-этимологический словарь осетинского языка, Л., т. 1, 1958.

²⁵ **Джаукян Г. Б.**, նշվ. աշխ., էջ 141.

«կտրել, հատել», kapas «զերեզման», իսլ. kafa [kha:va] «փորել», kubbur «քեկոր, կտոր», շվեդ. skovel «բահ», skubb «հարված», նորվ. kappe «*խսկ*. կտրել, հատել», անգլ. shovel «բահ, թի» (<հին անգլ. scofl), գերմ. hauen (*imperf.* hieb) «կոտորել, ջարդել, ծեծել», Haub «հարված», Schaufel «բահ», գերմ. Schieber «խուփ, մղակ», schaben «քերել, մանրել», Schaber «քերիչ», Schippe «բահ», խեթ. kapart-/kapiirt- «կրծող», kappi-/kappai- «փոքր», kappae- «նվազեցնել», wappu «զերեզման, խրամատ, քարանձավ» (=ոփ), հ. վրաց. ქვაბი [քուափ] «քարայր», Ջահ.²⁶ կոփել - ավր. кер «կոթել քարերը», հուն. κόπτω «խփել, կոփել», [հ.-ե. *(s)kep(h)- «կտրել, ծակել»]²⁶. **Ֆ.-ու.** հունգ. kovncsolni «կոփել», ֆինն. kaivaa «փորել», kaivo «ջրհոր», kaivos «հանք», kopista «թակել», kopauttaa «հարվածել», haava «վերք», էստ. koo/bas, -pa «քարայր, որջ», kaapima «քերել», kaev «ջրհոր», kaevama, «փորել», kaevandus «հանք», kaevik «խրամատ», haav «վերք», haavand «խոց», häävel «կոտորակ», hoop «հարված», höövel «ռանդա», ուդմ. копаны «փորել», гоп «փոս», ыбыны «կրակել», ыбем «կրակոց»:

26. **#կրակ - հ.-ե.** իսլ. skær «լուսավոր, պայծառ», skræla «վառել, չորացնել», kerti «մոմ», նորվ. skjær «լույս», grue «օջախ», gerte «մեծ մոմ, ջահ», շվեդ. gry «լույսը բացվել», grall «պայծառ», grädda «վառարան», լատիշ. krasns «վառարան», karsēt «տաքացնել», karst «տաքանալ», karsts «տաք», grauzdet «տապակել», լիտվ. kurti «վառել /կրակ, վառարան/, ռուս. жары, жаркий, гореть, курить, искра, нлвр. скра «կայծ», հուն. ἐσχάρα «օջախ», Ջահ.²⁷ կրակ, կրակ-ափ «չոր», հ.իսլ. hyrr (*hurya- < ker-io-) «կրակ», լիտվ. knrštas «շոգ», նաև խարշեմ [հ.-ե. *ker(ə)- «այրել, այրվել»]²⁷, խար, խարել, խորովել, խարշել - լիտվ. kurti «վառել», [հ.-ե. * ker «վառել, այրել»]²⁸. **Ֆ.-ու.** ֆինն. kärventää «այրել, տապակել» /ուրալ./, kärventyä «այրվել», käristää «բովել», käristyä «բովվել», էստ. kiir «ճառագայթ», kiirgama «ճառագայթել», kiirgus «ճառագայթում», kiiritama «ճառագայթահարել», kirgas «վառ, պայծառ», kõrvetama «այրել», հունգ. gyerya «մոմ», կոմի гоп «*հնգծ*. վառարան, օջախ», ուդմ. гур «վառարան», гужем «ամառ», էրզ. кирвамс «վառվել, բոցավառվել», киртамс «վառել», кирваземс «բոցավառվել», մոկշ. крввземс «բռնկվել», մոկշ. юрнамс «բոցավառվել»:

²⁶ Джаукян Г. Б., նշվ. աշխ., էջ 149.

²⁷ Նույն տեղում, էջ 150:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 110:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայերենի մի շարք արմատների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ արմատի դիտարկումը ծագումնաբանական փնջերով առավել մեծ հնարավորություններ է ընձեռում հայերենի անհայտ ծագման արմատների ստուգաբանության, ինչպես նաև հ.-ե. ծագման և փոխառյալ համարվող արմատների ստուգաբանության մեջ ճշգրտումներ կատարելու տեսակետից: Ծագումնաբանական փնջերն ընդգրկում են հետնալեզվային և կոկորդային բաղաձայնների հերթագայությամբ հ.-ե. և ֆ.-ու. լեզուների մի շարք արմատներ՝ հայերենի զուգահեռ ձևերի հետ:

Բանալի բաներ – հնդեվրոպական լեզուներ, հետնալեզվային և կոկորդային բաղաձայնների հերթագայություն, հնչյունների անկում, ծագումնաբանական փնջեր, արմատի տարբերակայնություն, ֆիննաուգրական լեզուներ:

**ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ АРМЯНСКИХ КОРНЕЙ
(КОРНИ С ЧЕРЕДОВАНИЕМ ЗАДНЕЯЗЫЧНЫХ СОГЛАСНЫХ)**

ԳՕԱՐ ՆԻԿՈԳՕՏՅԱՆ

Анализ корней этимологическими пучками выявляет этимологию армянских корней неясного происхождения, а также уточняет этимологию слов индоевропейского происхождения и некоторых корней, которые ранее считались заимствованиями. В работу включен словарный материал из индоевропейских и финно-угорских языков с чередованием заднеязычных и глоттальных согласных с параллельными формами армянского языка.

Ключевые слова – индоевропейские языки, чередование заднеязычных согласных, выпадение звуков, этимологические пучки, вариативность корня, финно-угорские языки.

ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF SEVERAL ARMENIAN ROOTS (ROOTS WITH ALTERNATIONS OF VELAR CONSONANTS)

GOHAR NIKOGHOSYAN

The etymological analysis of a number of Armenian roots reveals that the analysis of roots with etymological bunches creates better chances of determining the etymology of Armenian roots of unknown origin. Such approach to analysis also gives some possibilities of making amendments in the etymology of word roots of Indo-European origin, as well as of those hitherto thought to be borrowings. The etymological bunches encompass an alternation of velar and glottal consonants and several roots from the Indo-European and Fenno-Ugric languages together with their Armenian cognates

Key words – Indo-European languages, alternation of velar and glottal consonants, sound dropping, etymological bunches, root variedness, Fenno-Ugric languages.